

IMA LI MESTA ZA PSIHLOGIJU U TEORIJI RACIONALNOG IZBORA?¹

Apstrakt: *U ovom članku bavićemo se psihološkim aspektom teorije racionalnog izbora. Standardna verzija teorije zasniva se na nekoj vrsti psihologije pošto se pretežno usredsređuje na mentalna stanja. Po toj verziji, racionalno delanje objašnjavamo željama i verovanjima koje su prouzrokovale dato delanje. Osnovni cilj u ovom radu jeste istraživanje dva tipa kritike ovog aspekta teorije racionalnog izbora, koji se mogu nazvati kulturalističkim i naturalističkim. Sac i Ferdžon (1994) su kritikovali standardnu verziju smatrajući da je moguće dati objašnjenja u svetlu racionalnog izbora ne oslanjajući se previše na psihološke pretpostavke. Oni zastupaju umereni eksternalizam koji model zasnovan na željama i verovanjima, dopunjuje, pa čak i zamenjuje, strukturalističkom koncepcijom. Oni smatraju da je umereni eksternalizam kompatibilan sa psihološkim stanjima, ali da ta stanja ne moraju da figuriraju u najboljim objašnjenjima koja se zasnivaju na racionalnom izboru. Zato racionalno objašnjenje više treba da ide u pravcu entiteta koji nisu individualistički i psihološki, kao što su na primer firme u kontekstu objašnjenja ekonomskog ponašanja ili partije u kontekstu funkcionisanja demokratije. Iako bi se reklo da u modelu umerenog eksternalizma ima mesta za mentalna stanja ona nisu kauzalno relevantna. S druge strane, Petit mentalna stanja smatra kauzalno relevantnim, ali samo u vidu „dodatnih uzroka“. Ona objašnjavaju zašto se u određenoj vrsti situacija aktivira kauzalni mehanizam, ali ne i stvarne uzroke ljudskog ponašanja. Nasuprot standardnoj verziji teorije racionalnog izbora, programski model (Pettit 2002) određuje neurofiziološki nivo kao bazičniji za objašnjenje ponašanja. To znači da su psihološka stanja, koja su višeg reda, kauzalno relevantna samo ukoliko postoji neki neurofiziološki uzrok određenog ponašanja na nižem nivou. Suštinu ovog rada činiče odbrana standardne verzije teorije racionalnog izbora od kulturalističke i naturalističke kritike.*

Cljučne reči: *racionalnost, racionalno objašnjenje, umereni eksternalizam, programsko objašnjenje, teorija racionalnog izbora*

¹ Tekst je nastao u okviru projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, pod nazivom *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost* (br. 149031), koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije. Ranija verzija rada prezentovana je na konferenciji *Hybrids – Philosophy and Psychology Intersection*, koja je održana 29. 5. 2008. na Univerzitetu u Najmehenu (Radboud University Nijmegen). Autor se zahvaljuje Marku Slorsu (Marc Slors) i Eriku Ritveldu (Erik Rietveld) na korisnim sugestijama i komentarima.

Nema nikakve sumnje da je pitanje postavljeno u naslovu ironično intonirano. Naime, teorija racionalnog izbora je po svojoj prirodi psihološka u smislu da je pretežno usredsređena na mentalna stanja individualnih delatnika. Međutim, ovaj aspekt teorije ne treba razumeti kao da je teorija u potpunosti zavisna od psihologije kao posebne nauke. Pre bi važilo obrnuto, da bihejvioralna psihologija daje glavne rezultate kojima se može kritikovati teorija racionalnog izbora.² Psihološkim aspektom teorije racionalnog izbora može se nazvati njena generalna usmerenost na želje i verovanja individua. Ekonomisti u tom kontekstu radije govore o preferencijama, nego o željama.

Oni takođe na želje gledaju kao na ciljeve, a na verovanja kao na izbor najboljih sredstava. Shodno tome, racionalni izbor definiše se kao „pronalaženje *najboljih* sredstava za date ciljeve“ (Elster 1996: 24). Ovo proširenje psihološkog aspekta teorije racionalnog izbora obično se naziva instrumentalnom racionalnošću. Filozofi koji se bave teorijom racionalnog izbora prevashodno su zainteresovani za intencionalni karakter mentalnih stanja koja figuriraju u racionalnom objašnjenju, dok se ekonomisti uglavnom orijentišu na proširenje ovog aspekta u pravcu maksimizirajućeg ponašanja.³ Oni se u tom pogledu oslanjaju na koncept instrumentalne racionalnosti, ali i na koncepciju ličnog interesa koja se obično navodi kao sadržaj maksimizirajućeg ponašanja. U ovom radu biće razmotrene dve kritike psihološkog aspekata teorije racionalnog izbora. Branićemo tezu da ova dva revizionistička pokušaja u okviru teorije racionalnog izbora ne pružaju dovoljno snažne argumente za odustajanje od primarne

---

² Nakon višedecenijske dominacije bihejvioralne psihologije u deskriptivnom bavljenju racionalnim izborom i prirodom odlučivanja, danas se tim pitanjima uglavnom bavi eksperimentalna ekonomija.

³ Imajući u vidu oba aspekta Elster daje sledeće određenje objašnjenja koje je karakteristično za teoriju racionalnog izbora: „Idealno gledano, u potpunosti zadovoljavajuće objašnjenje nekog delanja u svetlu racionalnog izbora imalo bi sledeću strukturu. Ono bi pokazalo da je delanje bilo (jedini) najbolji način zadovoljenja potpunog skupa delatnikovih želja, s obzirom na (jedino) najbolje verovanje koje je delatnik mogao da formira u odnosu na (jedino određenu) optimalnu količinu evidencije. Ovo možemo nazvati *delom optimalnosti* u objašnjenju. Pored toga, objašnjenje bi pokazalo da je delanje bilo (na ispravan način) prouzrokovano željama i verovanjima, kao i da su verovanja (na ispravan način) prouzrokovana razmatranjem evidencije. Ovo možemo nazvati *kauzalnim delom* objašnjenja. Ova dva dela zajedno daju prvo najbolje objašnjenje delanja u svetlu racionalnog izbora. Deo optimalnosti sam po sebi nudi drugo najbolje objašnjenje.“ Elster 1985: 71.

orijentacije na mentalna stanja, odnosno želje i verovanja individua. Ironično intonirani naslov odnosi se, dakle, na ova dva tipa kritike.

Racionalno objašnjenje zasniva se na pretpostavci da se delovanje individua najbolje može objasniti njihovim željama i verovanjima, tačnije određenim parom želje i verovanja koji je prouzrokovao određeni postupak. U okviru tradicionalne verzije teorije racionalnog izbora smatra se da je nešto racionalno objašnjenje ako su zadovoljeni određeni uslovi. Obično se navode tri takva uslova. Prvi je da su želje i verovanja individue razlozi za njeno delanje, drugi je da su ova mentalna stanja uzroci delanja i treći je da ona uzrokuju delanje na pravi način. Svi ovi uslovi su nužni, ali ne i dovoljni. Oni mogu biti ilustrovani sledećim Dejvidsonovim (D. Davidson) primerom:

Iako želja i verovanje odgovarajuće vrste mogu da objasne delanje, to ne mora nužno da bude tako. Neko može imati dobar razlog da ubije svog oca i može to da uradi, a da razlozi zašto je to uradio ipak ne budu oni razlozi koje je imao (setite se samo Edipa). Tako da kada navodimo činjenicu želje i verovanja u objašnjenju, time ne impliciramo samo da je delatnik imao određenu želju i određeno verovanje, već da su oni bili *efikasni* u proizvođenju određenog delanja. Mislim da ovde moramo reći kako to podrazumeva uzročnost, odnosno da su želja i verovanje bili kauzalni uslovi delanja. Međutim, čak ni to nije dovoljno. Pretpostavimo da je suprotno legendi, Edip iz nekog mračnog edipovskog razloga žurno išao putem u nameri da ubije svog oca i naišavši na osornog starca koji mu se isprečio na putu, ubio tog starca kako bi (u skladu sa svojom zamisli) obavio glavni zadatak. Tada ne samo da je Edip želeo da ubije svog oca i da ga je ubio, već je uzrok za to bila njegova želja da ubije oca. Ipak, ne može se reći da je ubijajući starca on intencionalno (namerno) ubio svog oca, niti da je njegov razlog za ubijanje starca bio da ubije svog oca.

(Davidson 1980: 232)

Ovaj primer sugeriše, dakle, da je za racionalno objašnjenje postupka nužno da želje i verovanja uzrokuju određeno delanje na način koji isključuje pojavu devijantnih kauzalnih lanaca. Navedena tri uslova mogu se redom nazvati uslovima intencionalnosti, kauzalnosti i nedevijantnosti (Mladenović 2009). Prvi uslov se naziva uslo-

vom intencionalnosti zato što je „neki događaj je delanje ako i samo ako može da bude opisan na način koji ga čini intencionalnim“ (Davidson 1980: 229). Želje i verovanja su karakteristična mentalna stanja koja poseduju svojstvo intencionalnosti. Drugi uslov, kako navod iz Dejvidsona sugerije, podrazumeva kauzalnu efikasnost određenih mentalnih stanja. Ova dva uslova uzeta zajedno ustanovljavaju da je intencionalna kauzalnost osnov racionalnog delanja. S obzirom na pojavu devijantnih kauzalnih lanaca treći uslov trebalo bi da isključi takvu jednu mogućnost, zbog čega se naziva uslovom nedevidijantnosti.⁴

Moglo bi da se zaključi kako ćemo osobe smatrati u minimalnom smislu racionalnim ako je izvesan par želje i verovanja razlog za njihovo delanje, ako je taj razlog ujedno uzrok njihovog delanja i ako uzrokuje delanje na pravi način. Ekonomsko shvatanje racionalnosti moglo bi da se definiše kao takvo proširenje pojma minimalne racionalnosti koje navodi lične interese kao sadržaj maksimizirajućeg delanja u svetlu želja i verovanja. Ako sledeći Deneta (D. C. Dennett), osobu čije delanje zadovoljava zahteve minimalno shvaćene racionalnosti nazovemo „intencionalnim sistemom“, onda osobu koja maksimizira svoj lični interes možemo nazvati „ekonomsko-intencionalnim“ ili „ekonomsko-racionalnim sistemom“.⁵

Imajući prethodno rečeno u vidu, standardna verzija racionalnog objašnjenja, koja se smatra integralnim delom i polazištem teorije racionalnog izbora, pre svega u njenoj eksplanatornoj dimenziji, na dobar način je rezimirana sledećim rečima Debre Sac (D. Satz) i Džona Ferdžona (J. Ferejohn):

Uobičajeno je gledište među filozofima koji se bave teorijom racionalnog izbora, bilo da su njeni zastupnici ili kritičari, da je ta teorija psihološka i individualistička. Teorija racionalnog izbora se smatra psihološkom teorijom zato što postupke osoba objašnjava u terminima mentalnih stanja. Neki izbor ili neki postupak je racionalan ako delatnik dela što je moguće bolje imajući u vidu svoje preferencije i verovanja. Teorija se

⁴ Za neke novije pokušaje specifikovanja uslova nedevidijantnosti, videti Mele 2000: 279–300; Sehon 1997: 195–213; Enç 2003.

⁵ Za Denetovo određenje intencionalnog sistema, videti Dennett 1978: 3–22. Za formulaciju teorije racionalnog izbora koja direktno povezuje intencionalni i ekonomski aspekt, slično načinu na koji je to gore prezentovano, videti Pettit 2000: 35–38.

takođe smatra individualističkom zato što se direktno primenjuje samo na individue, a to je zato što samo individue imaju preferencije.

(Satz and Ferejohn 1994: 71)

Međutim, navedeni autori uprkos tome što se mogu svrstati u grupu zastupnika teorije racionalnog izbora, dovode u pitanje obe pretpostavke na kojima teorija počiva, kako psihološku, tako i individualističku. U onome što sledi biće posebno ispitana dva tipa kritike za koje je karakteristično da u okvirima same teorije racionalnog izbora dovode u pitanje njen psihološki aspekt. Zbog ove centralne usmerenosti na psihološki aspekt, kritika individualističke pretpostavke biće samo uzgredno razmatrana. Razlog za to je što ukazivanje na nedostatke psihološkog aspekta teorije predstavlja prvi neophodan korak za kritiku pretpostavke individualizma. Ova dva tipa kritike psihološkog aspekta racionalnosti u kontekstu racionalnog objašnjenja, a koja se sprovode u okvirima same teorije racionalnog izbora mogu se nazvati kulturalističkom i naturalističkom kritikom, pri čemu naznačene termine treba shvatiti uslovno.

Prvi tip kritike se naziva kulturalističkim zato što je fokus sa individua premešten na šire obrasce koji objašnjavaju ponašanje i ne treba ga mešati sa uobičajenim shvatanjem kulture.⁶ Drugi tip kritike se naziva naturalističkim zato što psihološki aspekt racionalnosti u velikoj meri pokušava da uskladi sa najboljim naučnim teorijama koje, ukoliko još uvek to ne omogućavaju, onda nude obećanje uspešne redukcije mentalnih fenomena na fizičke, što za uzvrat objašnjava njihovu efikasnost. Za prvi tip kritike reprezentativan je tekst Sac i Ferdžona „Racionalni izbor i društvene nauke“ iz koga je citiran prethodni odlomak, dok je za drugi tip kritike karakteristično viđenje racionalnog objašnjenja i teorije racionalnog izbora koje je razvio Filip Petit (P. Pettit) u brojnim svojim radovima (Pettit 1996, Pettit 2000, Pettit 2002).

---

⁶ Ovi autori tvrde sledeće: „U mnogim objašnjenjima koja su karakteristična za društvene nauke nismo zainteresovani za objašnjenje ponašanja određenog delatnika, već za opšte regularnosti koje upravljaju ponašanjem svih delatnika. U takvim slučajevima, nije psihologija delatnika ta koja primarno objašnjava ponašanje, već ograničenja vezana za sredinu sa kojima se oni susreću. Tvrđimo da mnoga objašnjenja u svetlu racionalnog izbora koja se koriste u ekonomiji, političkoj teoriji i teoriji igara ne počivaju nužno na psihološkim osnovama.“ Satz and Ferejohn 1994: 74.

Ono što je zajedničko za oba tipa kritike jeste da u pitanje dovede uslov kauzalnosti standardne verzije racionalnog objašnjenja, odnosno ono što je nazvano intencionalnom kauzalnošću. Kulturalista preuzima zadatak da pokaže kako uzroci postupaka nisu psihološki, tj. mentalna stanja, već neki spoljašnji faktori koji zavise od šireg društvenog okruženja u kome se individue nalaze. Ukoliko se ovo pokaže tačnim, onda teorija racionalnog izbora umesto fokusa na postupke individua, najpre treba da razmatra karakteristike okruženja, kao i kauzalnu vezu između ovih faktora, mentalnih stanja i samih postupaka. Za razliku od kulturaliste, naturalista koji takođe nastoji da pokaže da mentalna stanja nisu uzroci postupaka već u najboljem slučaju da su kauzalno relevantna, izvore kauzalnosti traži u bazičnijim fizičkim stanjima, svojstvima ili procesima. U oba slučaja, međutim, mentalna stanja se ne eliminišu već ostaju integralni deo teorije. Ono što se ispostavlja problematičnim i što se eventualno eliminiše jeste njihova autonomna uzročna moć, odnosno intencionalna kauzalnost.

Svoju verziju kritike psihološkog aspekta racionalnosti, koja je nazvana kulturalističkom, Sac i Ferdžon nazivaju umerenim eksternalizmom. Pretpostavka internalizma kojem se suprotstavljaju na najbolji način je oslikana stavom Bernarda Vilijamsa da je „jedina racionalnost delanja, zapravo racionalnost unutrašnjih razloga“ (Williams 1981: 111). Eksternalizam za koji se ovi autori zalažu je umeren u poređenju sa drugom vrstom eksternalizma kojeg nazivaju radikalnim. Radikalni eksternalizam je zapravo drugo ime za bihejviorizam. Bihejviorizam se može smatrati eksternalističkom teorijom zato što su za objašnjenje relevantni jedino postupci, dok se može smatrati radikalnim utoliko što odbacuje kako uzročnu delotvornost mentalnih stanja, tako i sama mentalna stanja. Sac i Ferdžon svoju verziju eksternalizma nazivaju umerenom zato što, mada odbacuju pretpostavku da su mentalna stanja uzroci, ipak smatraju sama mentalna stanja eksplanatorno relevantnim. To znači da bi svako objašnjenje u okviru teorije racionalnog izbora, ma koliko se zasnivalo na eksternalističkim premisama, moralo da bude konzistentno sa psihologijom individua. To je element koji se ne može eliminisati, a da se ne odustane od same teorije. Svoj umereni eksternalizam Sac i Ferdžon sažimaju sledećim rečima:

Na eksternalistički poduhvat u teoriji racionalnog izbora, kao teoriji ponašanja, mora otud da se gleda kao da ima samo daleku vezu sa psihologijom. Iako teorija ponašanje dovodi u vezu sa psihološkim entitetima, ona se ne obavezuje na njihovu kauzalnu moć. Zapravo, ona ne objašnjava ponašanje u terminima tih mentalnih stanja, već jedino pokazuje da ponašanje može biti interpretirano tako da je u skladu sa njima.

(Satz and Ferejohn 1994: 77)

S obzirom da mentalna stanja ne igraju nikakvu kauzalnu ulogu postavlja se pitanje koje kauzalne faktore treba uzeti u obzir prilikom davanja racionalnog objašnjenja. Pomenuti autori smatraju da u potrazi za kauzalnim faktorima standardna verzija racionalnog objašnjenja treba da bude dopunjena strukturalnim objašnjenjima. To znači da teorija racionalnog izbora takođe treba da uzme u obzir složen skup relacija između ograničenja vezanih za okolinu, složenih društvenih entiteta u okviru kojih individue donose odluke i psiholoških stanja individua.

Umereni eksternalizam u teoriji racionalnog izbora tako bi podrazumevao da je objašnjenje kauzalno ne zato što mentalna stanja imaju kauzalnu moć, već zbog specifičnih obeležja sredine. Pošto su individue u društvenom okruženju situirane u određene kontekste, mehanizam odgovora na podsticaj okoline ne treba tražiti u individualnoj psihologiji, već u složenijim društvenim entitetima. Konačno, individue donose odluke, ali se za prateću psihologiju može reći jedino da je u skladu sa faktorima vezanim za okolinu i položaj individue u određenom društvenom kontekstu. Sac i Ferdžon navode nekoliko primera u prilog svoje teze. Oni tvrde da je za objašnjenje toga kako funkcionišu firme daleko značajnije znati činjenice o stanju stvari na datom tržištu, nego znati činjenice o psihologiji individua koje u okviru firme donose odluke. Ono što je interes firme zavisi, smatraju Sac i Ferdžon, ne toliko od psihologije njenih menadžera, koliko od karakteristika okruženja. Zaposleni mogu da imaju najrazličitije vrste ličnih motiva koji su u skladu sa opštom težnjom firme da maksimizira profit.

Za istraživanje racionalnosti u kontekstu demokratije posebno je zanimljiv primer koji polazeći od političkog okruženja, u skladu sa proširenjem teorije racionalnog izbora u pravcu strukturalnog

objašnjenja, naglasak stavlja na to kako se ponašaju partije. Ovaj primer je utoliko zanimljiviji što ne samo da pokazuje kako je ponašanje individua u okviru partija u skladu sa političkim okruženjem i odgovorom partija na to okruženje, već da, generalno gledano, prilikom objašnjenja demokratskog načina odlučivanja prednost treba dati teoriji ponašanja partija u odnosu na teoriju ponašanja glasača. Sac i Ferdžon navode sledeće razloge u prilog te svoje tvrdnje.

U uslovima snažne konkurencije očekivano je da partije usvoje one politike i programe koje će biti usmerene na osvajanje što većeg broja glasova. To ujedno znači da ograničenja vezana za sredinu ne samo da objašnjavaju ponašanje partija, kako je to pokazano prethodnim primerom, već pružaju i osnovu za predviđanje njihovog budućeg ponašanja. Za razliku od partija koje imaju snažne interese i podsticaje za maksimizirajućim ponašanjem, glasač jedva da ima bilo kakav interes da glasa s obzirom na to koliko čin glasanja doprinosi njegovom ličnom blagostanju. Pored toga nema nikakvog posebnog ograničenja u pogledu preferencija prosečnog glasača. Ako se, barem, ova dva faktora uzmu u obzir, to onda znači da nisu moguća pouzdana predviđanja na koji način će se glasači ponašati. Sac i Ferdžon iz toga izvlače zaključak u prilog teorije ponašanja partija.

Iako će ubrzo biti iznete primedbe na račun kulturalističke kritike koje su opštijeg karaktera, u vezi sa poslednjim primerom trebalo bi primetiti nekoliko stvari. Najpre to da argument u prilog teorije ponašanja partija zavisi od moći date teorije da predviđa, ali ne i da objašnjava ponašanje. Ovo je utoliko neobičnije što se argument u prilog proširenja teorije racionalnog izbora u pravcu strukturalizma zasniva upravo na objašnjenju. Međutim, ukoliko kriterijum razlikovanja između predloženih teorijskih koncepata nije predviđanje nego objašnjenje, onda se upravo strukturalno objašnjenje ispostavlja kao trivijalno jer se bilo koje ponašanje partija ili pojedinih njenih članova može razumeti tako da je usmereno na unapređenje interesa partije. U tom svetlu postaje jasno i zašto ključno pitanje demokratskih izbora nije predviđanje budućeg ponašanja političkih partija u predizbornom procesu, već sasvim suprotno, kakav će biti odziv birača, u kojoj meri su skloni da podrže određene opcije itd. Dakle, posmatrano ne samo iz perspektive objašnjenja, već i iz perspektive predviđanja čini se da ne stoji argument da, kada je o teoriji

racionalnog izbora reč, teorija ponašanja partija ima prednost u odnosu na teoriju ponašanja glasača.

Moguće je, takođe, uputiti nekoliko prigovora na račun kulturalističke kritike koji su opštijeg karaktera. Najpre to da je revizionistička verzija racionalnog objašnjenja koju predlažu Sac i Ferdžon formulisana u terminima ponašanja, a ne delanja kako se to obično čini u okviru standardne verzije. Ovim gledištem Sac i Ferdžon izbegavaju teškoće vezane za činjenicu da bi kauzalnost bila određena dvostruko, jednom kao intencionalna kauzalnost, s obzirom na mentalna stanja, a istovremeno i kao strukturalna kauzalnost, s obzirom na izvesne spoljašnje faktore vezane za sredinu. Autori, međutim, ne navode ni jedan razlog u prilog svog gledišta da je za racionalno objašnjenje primerenija ova usmerenost na ljudsko ponašanje umesto na delanje koje ima karakteristiku intencionalnosti.

S tim u vezi je i drugi prigovor koji se odnosi na ulogu mentalnih stanja u okviru teorije koju Sac i Ferdžon imaju u vidu. Oni, naime, priznaju da mentalna stanja igraju određenu ulogu u racionalnom objašnjenju, ali pritom tvrde da ta uloga nije kauzalna. Ali onda se postavlja pitanje koja je to uloga? Čini se da razlog za nemogućnost jasnog definisanja te uloge leži u dva načina gledanja na mentalna stanja unutar kulturalističke kritike koja se uzajamno isključuju. Prvi podrazumeva realizam u pogledu mentalnih stanja, kao i da je racionalno objašnjenje u skladu sa njihovim realnim postojanjem. Međutim, argument u prilog demonstriranja njihove kauzalne inertnosti u velikoj meri počiva na instrumentalističkom gledanju na objašnjenje koje je karakteristično za radikalni eksternalizam, tj. bihejviorizam, iz čije perspektive onda Sac i Ferdžon formulišu sopstveni umereni eksternalizam. Problem je u tome što realistički način gledanja na mentalna stanja pretpostavlja upravo njihovu kauzalnu moć, koja je antirealističkom pretpostavkom, izvedenom iz instrumentalizma, dovedena u pitanje. Sac i Ferdžon ne pružaju nikakav argument koji bi pokazao da realizam u pogledu mentalnih stanja ne znači i realizam u pogledu njihove kauzalne moći.⁷

Treći prigovor tiče se prirode entiteta koje kulturalisti uzimaju u obzir u racionalnom objašnjenju. Već je nagovešteno da je u kulturalističkoj kritici odbacivanje psihološkog aspekta samo prvi

---

⁷ Za sličan prigovor iz perspektive realizma i antirealizma u filozofiji nauke, videti Hausman 1995: 96–102.

korak koji u krajnjoj liniji vodi odbacivanju pretpostavke metodološkog individualizma. Prilikom navođenja primera sleđena je, argumenta radi, praksa ovih autora da govore o ponašanju i interesima kolektivnih entiteta kao što su firme ili partije. Problem za kulturalističku kritiku je to što ona ne nudi nikakvo opravdanje u prilog pripisivanja racionalnosti kolektivnim entitetima. Pre nego što se upusti u ovakvu vrstu interpretativnog zahvata, kulturalista duguje objašnjenje u kom smislu se uopšte može govoriti o racionalnosti kolektivnih entiteta, bez pozivanja na individualne entitete.

I konačno, četvrti prigovor odnosi se na predlog kulturalista da standardna verzija racionalnog objašnjenja bude dopunjena strukturalnim objašnjenjima. Međutim, jednom kada je ova dopuna obavljena, barem onako kako to čine Sac i Ferdžon, ispostavlja se da standardna verzija racionalnog objašnjenja u potpunosti iščezava. U tom pogledu bi ovi autori trebalo da objasne u kom smislu strukturalno objašnjenje predstavlja adekvatnu zamenu, a ne samo dopunu za standardnu verziju racionalnog objašnjenja. Teorija racionalnog izbora je sama po sebi otvorena za veoma različite vrste proširenja, pa i u pravcu koji Sac i Ferdžon predlažu, ali bi zamena njenih osnovnih pretpostavki zahtevala sasvim drugu vrstu opravdanja od razloga u prilog proširenja teorije. Moglo bi se reći da su ovi autori uspešno demonstrirali u kom pravcu bi moglo da bude sprovedeno proširenje teorije, ali nisu ponudili dovoljno jake argumente u prilog teze da je racionalno objašnjenje shvaćeno kao umereni eksternalizam eksplanatorno adekvatnije od standardne verzije.

Pre prelaska na osnovni argument naturalističkog tipa kritike biće ukratko ocrtane Petitove rezerve spram uslova kauzalnosti koje su reflektovane u velikom broju njegovih tekstova posvećenih racionalnom objašnjenju, kao i njegovom viđenju teorije racionalnog izbora. Za razliku od Sac i Ferdžona, Petit teoriju racionalnog izbora karakteriše upravo kao psihološku, a njena objašnjenja kao psihološka po svojoj prirodi (Pettit 1996: 264; Pettit 2002: 177). On standardnom psihološkom paketu dodaje dve ranije pomenute pretpostavke koje su karakteristične za ekonomski aspekt teorije racionalnog izbora – fokusiranje na lični interes i instrumentalnu racionalnost. Želje individua, koje teorija ima u vidu, uglavnom su sebične i usmerene na lične interese, dok su verovanja usmerena na izbor najboljeg sredstva za ostvarenje željenog cilja. Petit ovoj slici dodaje i pretpostavku da

prilikom odlučivanja koji je ishod najbolji racionalni delatnici uglavnom slede metode koje su formalizovane u teoriji odlučivanja. Delatnici, koje teorija racionalnog izbora ima u vidu, mogli bi se posmatrati kao neke vrste ekonomsko-racionalnih sistema ili automata koji teže da ostvare svoje ciljeve ili lične interese birajući najbolja moguća sredstva, sledeći pritom metode donošenja odluka onakve kakve su opisane u teoriji odlučivanja.

Ono što, po Petitu, nedostaje u ovoj slici jeste lik deliberativnog delatnika, onog koji donosi odluke na osnovu opravdanih razloga, odnosno razloga koje drugi ljudi mogu da razumeju i uvažavaju. Ove razloge Petit naziva „društveno opravdanim razlozima“ i smatra da se veliki deo naše komunikacije i našeg postupanja u društvenom kontekstu odvija zahvaljujući pojmovima, pravilima i normama koje su kulturno određene. Drugim rečima, uobičajeni postupak pomoći prijatelju razumljiviji je u okviru standardnog kulturološkog repertoara koji podrazumeva izvesne vrednosti, nego objašnjenja u svetlu sleđenja ličnog interesa. Postoji, dakle, izvesna tenzija između gledanja na racionalne delatnike u smislu deliberativnih delatnika i automata koji slede svoje sopstvene interese i ciljeve zahvaljujući izboru najboljih sredstava. Pitanje je da li je moguće u okviru teorije racionalnog izbora uskladiti ova dva gledanja na postupke individua.

Petit smatra da uobičajeno gledanje na racionalnog delatnika nije problematično sve dok se ostaje u okvirima ekonomije. Problem se javlja tek kada neko polazeći od ovog ekonomskog gledanja, koje je karakteristično za teoriju racionalnog izbora, ima pretenziju da objašnjava društvene pojave izvan tog prirodnog domena. Međutim, iako iz toga sledi sužavanje teorije racionalnog izbora na specifičan domen, Petit izvlači sasvim suprotan zaključak kada je reč o racionalnom objašnjenju i statusu teorije racionalnog izbora. On smatra da se ljudi u društvenom kontekstu uglavnom ponašaju u skladu sa normama i vrednostima koje važe u datom društvu i obično nemaju potrebu da slede samo svoje lične interese. U svakodnevnom životu individue obično postupaju i komuniciraju kao deliberativni delatnici. Kako onda ulazi u igru perspektiva ličnog interesa i mašinerija teorije racionalnog izbora koja nudi objašnjenje postupaka individua?

Ovaj autor tvrdi da sve dok vitalni interesi individue nisu ozbiljno ugroženi, ili bar dok je nivo blagostanja osobe približno jednak referentnoj grupi sa kojom se ona identifikuje, nema nikakve

potrebe za isključivim usmeravanjem na ličnu perspektivu, interese i instrumentalan način razmišljanja. Međutim, jednom kada su ti interesi ugroženi ili kada se individua nađe daleko ispod nivoa blagostanja karakterističnog za referentnu grupu, dolazi do aktiviranja neke vrste alarma koji u individui budi racionalnog delatnika, ili kako ga Petit opisuje, automata koji sledi svoje sebične ciljeve i postupa u skladu sa instrumentalnom racionalnošću. To znači da bi lični interes uvek nekako bio virtuelno prisutan, a mehanizam racionalnog izbora aktivirao bi se tek u specifičnim okolnostima, tačnije tek onda kada bi lični interes bio u dovoljnoj meri ugrožen (Pettit 1996: 274–278; Pettit 2000: 40–47; Pettit 2002: 222–244). Objašnjenje u svetlu racionalnosti može da nastupi tek na tom stupnju i tek tada teorija racionalnog izbora ima svoju pravu ulogu.

Ono što je karakteristično za ovo gledanje na teoriju racionalnog izbora i racionalno objašnjenje jeste da iščezava uslov kauzalnosti za racionalne postupke, tačnije uzročna moć mentalnih stanja. Da bi se to jasnije videlo, Petit navodi primer kugle koja se kreće pravom putanjom koja je ograničena zastavicama sa obe strane. Uzrok zašto se kugla kreće pravom putanjom leži u zakonima fizike, dok se strelice koje se nalaze duž puta mogu navesti samo kao dodatni uzroci koji kuglu održavaju na tom putu. One, dakle, ne mogu da objasne početak, ni trajnost kretanja, već jedino zašto je kretanje kugle takvo da uprkos skretanjima zadržava svoj osnovni pravac.

Petit smatra da isto važi i za racionalno objašnjenje. Ono ne može da objasni izvor ponašanja, niti zašto se ono odvija kako se odvija, već jedino zašto se u određenoj vrsti okolnosti lični interes i prateća psihologija, pojavljuju u vidu dodatnih uzroka. Racionalno objašnjenje, karakteristično za teoriju racionalnog izbora, zato nije istinsko kauzalno objašnjenje, jer uzroci postupaka individua leže drugde, već jedino može da objasni vraćanje u prvobitan položaj ili prilagodljivost individua u svetlu njihovog racionalnog odgovora na izvesne okolnosti u kojima je njihov lični interes ugrožen. Ukoliko stvari tako stoje, racionalno objašnjenje trebalo bi dopuniti gledištem koje definiše status mentalnih stanja ili prateće psihologije koja više nema kauzalnu ulogu, ali i viđenjem deliberativnog delatnika koji postupa u skladu sa društveno opravdanim razlozima, umesto u skladu sa ličnim interesima.

Upravo zbog toga Petit pravi razliku između tri aspekta racionalnog objašnjenja koje naziva programskim, normalizujućim i interpretativnim. Suština specifikacije racionalnog objašnjenja kao programskog objašnjenja sastoji se u tome da se pokaže na koji način su mentalna stanja kauzalno relevantna uprkos tome što nisu kauzalno efikasna u proizvodnji delanja. Normalizujuće objašnjenje predstavlja proširenje programskog objašnjenja u smislu da želje i verovanja samo ukoliko zadovoljavaju neku vrstu kriterijuma regularnosti mogu zaista da budu objašnjenje za ljudske postupke. U tom pogledu Petit smatra da su norme racionalnosti, koje su karakteristične za teoriju odlučivanja, osnova za objašnjenje postupaka individua. Međutim, pošto je reč regularnostima, Petit smatra da je osnovna uloga ovog aspekta predviđenje postupaka drugih osoba u svetlu racionalnosti. Videli smo, ipak, da Petit smatra kako se osoba koja striktno sledi norme racionalnosti date u teoriji odlučivanja ne razlikuje od automata za koji se ne bi moglo reći da misli u pravom smislu te reči. Ideja deliberativnog delatnika koji promišlja svoje postupke u svetlu razloga i koji iznosi svoje razloge u komunikaciji sa drugim ljudima, obuhvaćena je trećim aspektom, odnosno interpretativnim objašnjenjem. Racionalne individue nisu samo automati koji revidiraju svoje stepene uverenosti i poželjnosti u skladu sa novim informacijama, već i deliberativni delatnici koji interpretiraju svoje i tuđe misli u svetlu razloga.

S obzirom da se ono što je nazvano naturalističkom kritikom odnosi pre svega na prvi aspekt, koji će zbog toga biti detaljnije razmotren, iznećemo samo nekoliko dodatnih razmišljanja u vezi sa ostalim aspektima. Najpre treba istaći da postoji izvestan rastući stepen složenosti u pogledu ovih aspekta, ali i da se oni ne mogu smatrati u potpunosti kontinuiranim. Moglo bi se reći da postoji izvesan kontinuitet između prva dva aspekta. Osnovu ovog kontinuiteta čini Petitovo mišljenje da se oba aspekta mogu razumeti u naturalističkom okviru. Programsko objašnjenje podrazumeva da kauzalna relevantnost mentalnih svojstava uključuje kauzalnu efikasnost neurofizioloških svojstava. U tom pogledu je razumljivo obavezivanje na naturalistički okvir. Međutim, Petit takođe tvrdi da su „normativno organizovani sistemi u jednakoj meri deo prirodnog sveta i podležu režimu prirodnih zakona isto kao i stena, oblak ili planina“ (Pettit 2002: 184). U tom pogledu je normativnost koja je implicitna

normalizujućem objašnjenju kontinuirana sa prethodnim aspektom, što znači da i nju treba razmatrati u naturalističkom okviru.

Uslovno bi se moglo reći da između drugog i trećeg aspekta postoji izvesna vrsta diskontinuiteta. To ne znači toliko da se treći aspekt ne može uklopiti u naturalistički okvir, koliko da se shvatanje normativnosti u drugom i trećem aspektu razlikuju. U normalizujućem objašnjenju norme racionalnosti podrazumevaju koherentan skup želja i verovanja, dok u interpretativnom objašnjenju norme racionalnosti podrazumevaju (opravdane) razloge koje možemo navesti u prilog sopstvenog ili tuđeg delanja. Ovi razlozi podložni su različitim vrstama interpretacije i u velikoj meri zavise od komunikacije sa drugim ljudima. Petit navodi sledeći primer kako bi ukazao na razliku između dva aspekta racionalnog objašnjenja. Zamislimo situaciju u kojoj neko prosjaku ostavlja novac. Normalizujuće objašnjenje ovog postupka podrazumevalo bi da delatnik računa očekivanu korisnost različitih opcija i potom se odlučuje za najbolju alternativu u tom pogledu. Međutim, sasvim jednostavno objašnjenje koje kaže da se prolaznik sažalio na prosjaka, ili da je to osoba koja sledi princip da prosjacima uvek ostavi nešto novca, ili smatra svojom dužnošću da pomogne ljudima u nevolji, ima izvesnih prednosti u odnosu na objašnjenje u svetlu normi teorije odlučivanja. Svako od ovih objašnjenja, međutim, razloge za postupak osobe traži u načinu na koji je ona interpretirala situaciju.

Trebalo bi ipak primetiti jednu važnu stvar. Uprkos tome što bi trebalo da postoji neka vrsta kontinuiteta između druga dva aspekta, jer oba zapravo specifikuju određene tipove normativnosti, Petit uopšte ne govori o normativnosti u kontekstu interpretativnog objašnjenja. Iako razlika između ovih aspekata jedino ima smisla u svetlu različitih tipova normativnosti, Petit normativnost razmatra samo u kontekstu drugog aspekta. Videli smo, međutim, da taj aspekt podrazumeva neku vrstu naturalističkog okvira. Zato bi se pozivanje na norme racionalnosti u tom kontekstu moglo nazvati kvazinormativnim zahtevima. Pošto se u interpretativnom objašnjenju, što je u dovoljnoj meri čudno, Petit uopšte ne poziva na normativnost ispostavlja se da u njegovom viđenju racionalnog objašnjenja zapravo uopšte nema mesta za nesvodivo normativan karakter zahteva racionalnosti. U tom pogledu bi se moglo reći da je naturalizam određujuća karakteristika čitavog njegovog viđenja racionalnosti.

Vratimo se sada na prvi aspekt racionalnog objašnjenja, odnosno na programsko objašnjenje koje predstavlja osnovu za razmatranje naturalističkog tipa kritike standardne verzije teorije racionalnog izbora. Petit najpre pravi razliku između dve vrste kauzalnih faktora za koje kaže da mogu biti višeg i nižeg reda. Faktori nižeg reda bili bi kauzalno bazičniji. Da bi se bolje uvidela ova razlika Petit navodi sledeći primer. Za određenu šipku može se reći da ima dva svojstva, savitljivost i određenu molekularnu strukturu. Oba svojstva su kauzalni faktori zato što su kauzalno relevantna za savijanje šipke pod određenim pritiskom. Evidentno je, međutim, da molekularna struktura predstavlja kauzalni faktor nižeg reda i da je u tom pogledu kauzalno bazičnija. Slično je sa željama i verovanjima individua u racionalnom objašnjenju. Intencionalna stanja predstavljala bi kauzalne faktore višeg reda, dok bi njihova neurofiziološka osnova kao faktor nižeg reda bila osnova njihove efikasnosti. Petit uvođenje ove razlike objašnjava na sledeći način:

Ako nas je priroda tako dizajnirala da su naša psihološka stanja kauzalno relevantna kada hoćemo da uradimo neku stvar, ako nas je dizajnirala da budemo psihološki organizovani sistemi, onda je to uradila obezbeđivanjem da neurofiziološke veze sa ponašanjem podržavaju psihološke veze: ona je to uradila dizajnirajući našu neurofiziologiju tako da podrži kauzalnu relevantnost psiholoških stanja na sličan način na koji molekularna struktura šipke podržava kauzalnu relevantnost njene savitljivosti.

(Pettit 2002: 179)

Međutim, u kom smislu se može uopšte reći da su svojstva sa višeg nivoa kauzalno relevantna? Ako čitav kauzalni posao obavlja ju svojstva sa nižeg nivoa ne vidi se koja bi kauzalna uloga preostala ovim svojstvima. Programsko objašnjenje upravo treba da ponudi odgovor na taj problem. Sam naziv sugeriše analogiju sa kompjuterskim programima. Zamislimo određeni program koji je namenjen različitim računskim operacijama. Ove operacije nije moguće obaviti ukoliko ne postoji određeni elektronski nivo koji je u stanju da podrži njihovo izvođenje. Aktiviranje određenih operacija u elektronskom nivou bilo bi kauzalno bazičnije u odnosu na izvođenje operacija u određenom programu. Međutim, program je takođe

kauzalno relevantan jer određeni input na višem nivou na izvesan način programira aktiviranje elektronskog sistema na nižem nivou kojem duguje svoju kauzalnu efikasnost. Slično je sa željama i verovanjima u racionalnom objašnjenju:

Model programa sugerije da će psihološki skup biti kauzalno relevantan u meri u kojoj njegova realizacija u delatniku određene vrste čini verovatnijim, čini manje više izvesnim, da će postojati neka neurofiziološka konfiguracija svojstava, o kojoj god konfiguraciji da je reč, koja je dovoljna za proizvođenje određenog ponašanja. Psihološki skup možda neće proizvesti ponašanje na isti način na koji to čini neurofiziološki kompleks. Ali je on ipak kauzalno relevantan za pojavu datog ponašanja. On programira ponašanje u onoj meri u kojoj njegova realizacija znači da će manje više izvesno, postojati odgovarajući neurofiziološki kompleks koji proizvodi određeno ponašanje.

(Pettit 2002: 181)

Moglo bi, dakle, da se zaključi kako su mentalna stanja kauzalno relevantna za određene postupke u onoj meri u kojoj programiraju određena bazičnija neurofiziološka svojstva koja su zapravo kauzalno efikasna u proizvođenju tog postupka. Instanciranje svojstava višeg reda podrazumevalo bi, dakle, istanciranje svojstava nižeg reda pri čemu ova svojstva kako to Petit kaže „ne udružuju snage“ prilikom proizvođenja ponašanja. Ova vrsta situacije bila bi strukturalno slična onoj u kojoj se racionalnost individua evocira samo u vidu dodatnih uzroka. U oba slučaja kauzalna efikasnost se premešta na neki bazičniji nivo, dok su želje i verovanja, iako ne u potpunosti eliminisane, u najboljem slučaju kauzalno relevantne.

Problem je, međutim, u tome što se ne vidi u kom smislu se i dalje može govoriti o racionalnom objašnjenju. Videli smo da u slučaju ugroženosti ličnog interesa mašinerija racionalnog izbora biva na neki način stavljena u pogon pri čemu bi se reklo da (mada sam Petit to eksplicitno ne kaže) uloga želja i verovanje nije samo kauzalna relevantnost, već i kauzalna efikasnost.⁸ Slično tome, Petit

---

⁸ Ferdžon takođe tvrdi da Petitovo gledište pretpostavlja kauzalnu efikasnost mentalnih stanja: „Petit smatra prihvatljivim i legitimim da će unutar uobičajenog konteksta tržišta delatnici koji misle zauzeti deliberativno stanovište koje se zasniva

tvrdi da uprkos tome što svojstva višeg reda nekauzalno instanciraju svojstva nižeg reda, „možemo reći da kada delatnik instancira verovanja i želje koji su programski relevantni za delanje, onda je instanciranje tih stanja, delatnikovo verovanje i željenje datih stvari, zapravo uzrok delanja“ (Pettit 2002: 182). Ali kako je moguće da nekauzalno instanciranje istovremeno znači da su svojstva višeg reda uzroci delanja? U programskom objašnjenju nedostaje veza koja bi pokazala da su želje i verovanja zaista uzroci delanja. U tom pogledu javlja se nekoherentnost između tvrdnji da su želje i verovanja uzroci delanja i da su samo kauzalno relevantni, a ne i kauzalno efikasni.

Naturalista bi mogao da odgovori kako programsko objašnjenje pokazuje da tu nema protivrečnosti jer su mentalna stanja zapravo izvedeno kauzalno efikasna zahvaljujući bazičnoj kauzalnoj efikasnosti neurofizioloških svojstava u proizvođenju delanja. Petit i Džekson (F. Jackson), idejni tvorci programskog modela, u tom kontekstu postavljaju pitanje „Ako ne to, onda šta?“, aludirajući na teškoću identifikovanja kauzalnog mehanizma koji bi garantovao kauzalnu efikasnost mentalnih stanja (Jackson and Pettit 1990: 116). Međutim, u specifikovanju kauzalne uloge mentalnih stanja leži upravo ključni problem. U kojoj meri je programsko objašnjenje nedovoljno za razjašnjenje tog problema postaje očigledno kada se programsko objašnjenje reformuliše u terminima onoga što Kim (J. Kim) naziva supervinijentnom uzročnošću.

Osnovna ideja u vezi sa supervinijentnom uzročnošću jeste da neko mentalno svojstvo F ima kauzalnu ulogu u proizvođenju postupka P samo zahvaljujući kauzalnoj efikasnosti neurofiziološkoj bazi supervinijencije G . U tom pogledu postojao bi paralelizam sa programskim objašnjenjem. Međutim, ako mentalna stanja nemaju sopstvenu kauzalnu efikasnost, već samo izvedenu zahvaljujući

---

na njihovom racionalnom ličnom interesu. Međutim, čini mi se da čak i izvan tržišta, objašnjenja u svetlu vraćanja na prvobitni položaj zavise od razmatranja racionalnog izbora koja igraju stvarnu, a ne samo dodatnu ulogu. To je zato što objašnjenja u svetlu vraćanja na prvobitni položaj svoju adekvatnost duguju postojanju kauzalnih mehanizama koji bi ušli u igru u protivčimjениčkim situacijama. Za razliku od fizičkog slučaja sa zastavicama, ove mehanizme aktiviraju racionalni delatnici koji će delati u cilju zaštite ugroženog blagostanja. Činjenica je da delatnici u stvarnom svetu ispravno anticipiraju na koji način bi racionalno odgovorili ukoliko bi njihovo blagostanje bilo ugroženo, kao i da imaju razloga da se pridržavaju određene norme ili konvencije.“ Ferejohn 2002: 213–214.

bazičnijim neurofiziološkim svojstvima onda se suočavamo sa onim što Kim naziva problemom isključivanja. Naime, pošto se čitav kauzalni posao odvija na bazičnijem ili nižem nivou, mentalna svojstva zapravo ne igraju nikakvu ulogu u proizvođenju postupka. Otuda sledi da su mentalna svojstva u najboljem slučaju epifenomeni bazičnih svojstava, što vodi u redukcionistički materijalizam i poricanje bilo kakve mogućnosti mentalne ili intencionalne kauzalnosti. Kim zato zaključuje da bi bilo pogrešno smatrati mentalna svojstva kauzalno relevantnim kako to čine Petit i Džekson:

Pošto Džekson i Petit priznaju kauzalnu nemoć mentalnog, vindikacija mentalne kauzalnosti ne može da bude nešto za čime oni tragaju. Ako to imamo u vidu, u kojoj meri je prikladan govor o „kauzalnoj relevantnosti“ mentalnog? Teško je uvideti na koji način uopšte ima mesta za kauzalnu relevantnost, ako je kauzalna efikasnost u potpunosti odsutna. Jedina relevantnost koja tu postoji jeste *informativna* relevantnost: javljanje programskog svojstva daje nam informaciju da je neko kauzalno efikasno svojstvo prisutno i da obavlja svoj posao, iako ne moramo znati koji je to posao.

(Kim 1998: 75)

Imajući u vidu problem isključivanja moglo bi se reći da se programsko objašnjenje kakvo Petit ima u vidu ne može više smatrati vrstom racionalnog objašnjenja. Ako mentalna stanja u potpunosti gube svoju kauzalnu ulogu, onda više nije reč o racionalnom objašnjenju. Videli smo da to jednako važi u slučaju kulturalističke i naturalističke kritike. U ranijem radu branili smo tezu da se standardna verzija racionalnog objašnjenja može odbraniti od kritike iz perspektive problema isključivanja time što bi se tvrdio konceptualni prioritet ljudskog delanja u racionalnom objašnjenju (Mladenović 2009: 213). Ljudsko ponašanje može i ne mora da bude intencionalno. Međutim, kada je reč o ljudskom delanju postoji suštinska veza između namere (intencije) i postupka, jer je nešto delanje samo ako može biti opisano na način koji uključuje intenciju. Videli smo da je to jedan od nužnih uslova za racionalno objašnjenje. S obzirom da se objašnjenje u svetlu problema isključivanja odnosi na ljudsko ponašanje ono ne može da bude alternativa za racionalno objašnjenje koje se zasniva na pretpostavci ljudskog delanja.

U ovom radu branićemo nešto drugačiju tezu o nesvodivosti mentalnog koja u većoj meri pokazuje u čemu se sastoji osnovni problem kako za kulturalistički, tako i za naturalistički vid kritike standardne verzije racionalnog izbora. Argument u prilog nesvodivosti mentalnog kao karakterističnog obeležja racionalnog objašnjenja, a koji istovremeno pogađa oba vida kritike zasnivao bi se na pretpostavci normativnosti. Sac i Ferdžon ističu da internalistička verzija teorije racionalnog izbora, kojoj se oni suprotstavljaju ima kako eksplanatornu, tako i normativnu dimenziju. Ona pored svoje eksplanatorne uloge ima takođe zadatak da nam kaže kako ljudi treba da odluče ili koja sredstva treba da odaberu kako bi ostvarili svoje ciljeve. Međutim, uprkos uverenosti u eksplanatornu adekvatnost svog pristupa, ovi autori eksplicitno priznaju da umereni eksternalizam u teoriji racionalnog izbora za koji se zalažu, ne može biti adekvatan za bavljenje normativnim pitanjima. Drugim rečima, njihov pristup, po sopstvenom samorazumevanju, bio bi eksplanatorno adekvatan, ali ne i normativno adekvatan. Ako je to tako, postavlja se pitanje u čemu je onda prednost njihovog pristupa u odnosu na standardnu verziju teorije racionalnog izbora koja je po svojoj prirodi internalistička i pritom garantuje eksplanatornu i normativnu adekvatnost.

Videli smo da se Petitovo shvatanje teorije racionalnog izbora takođe suočava sa problemom normativnosti. Iako Petit govori o normativnosti to je uglavnom učinjeno u kontekstu normalizujućeg objašnjenja. Za razliku od Sac i Ferdžona on uopšte ne pravi razliku između dimenzije objašnjenja i dimenzije normativnosti. Naprosto bi deo racionalnog objašnjenja nečijeg ponašanja bilo to da osoba maksimizira očekivanu korisnost u skladu sa postulatima teorije odlučivanja. Međutim, u okviru same teorije odlučivanja obično se pravi razlika između njenog deskriptivnog i normativnog aspekta. Deskriptivni aspekt uglavnom podrazumeva eksperimentalno-psihološko proučavanje ljudskog ponašanja s obzirom na osnovne postulate teorije odlučivanja. Za razliku od toga normativna teorija odlučivanja bavi se načinima na koje racionalni delatnici treba da postupaju suočeni sa različitim vrstama situacija (koje, na primer, uključuju rizik, neznanje i sl.). Normativna teorija odlučivanja tako bi postavila strože kriterijume racionalnosti u odnosu na minimalnu racionalnost, koji podrazumevaju koherentan skup verovanja i preferencija. Dejvidson je posebno istakao značaj ovog normativnog

aspekta racionalnosti, za koji takođe smatra da ukazuje u kom smislu su mentalni termini nesvodivi na fizičke:

Razlog zašto mentalni pojmovi ne mogu biti redukovani na fizičke jeste njihov normativni karakter. Verovanja, želje, namere i intencionalno delanje moraju se u objašnjenjima na osnovu razloga identifikovati uz pomoć njihovih semantičkih sadržaja. Semantički sadržaj stavova (želja) i verovanja određuje njihov međusobni odnos, kao i odnos sa svetom na način koji zadovoljava barem grube standarde konzistentnosti i ispravnosti. Sve dok ti standardi nisu u dovoljnoj meri zadovoljeni, ništa ne može da važi kao verovanje ili sklonost ili namera. Međutim, ti standardi su norme, naše norme, pošto druge ne postoje.

(Davidson 2004: 114)

Kriterijum normativne adekvatnosti teorije racionalnog izbora sastojao bi se tako u zadovoljenju određenih kriterijuma koji podrazumevaju koherentnost skupa preferencija i verovanja. Kriterijumi eksplanatorne adekvatnosti bili bi da su želje i verovanja razlozi za delanje, da ga uzrokuju i da ga uzrokuju na način koji je ispravan. Upravo za prvi kriterijum se može reći da garantuje nesvodivost mentalnog na fizičko. Međutim, tvrdili smo takođe da se normativni aspekt može smatrati nekom vrstom proširenja minimalnog shvatanja racionalnosti. Drugim rečima, zahtevi normativnosti mogu se smatrati strožim zahtevima u čijem svetlu se objašnjava nečiji postupak. Interpretirajući ponašanje drugih ljudi ne pretpostavljamo samo da oni imaju određene želje i verovanja koji su razlozi za njihove postupke, već da imaju koherentan sistem želja i verovanja. Čini se da Petit normativnost shvata jedino u ovom drugom smislu. Upravo zbog tog razloga za njegovo viđenje teorije racionalnog izbora se može reći da je normativno neadekvatno, zbog čega je njegovo stanovište i označeno kao kvazinormativno. Ono je kvazinormativno zato što ne garantuje nesvodivost mentalnih pojmova na fizičke.

Videli smo takođe da Petit smatra da je za objašnjenje postupaka stvorenja koje misli ili deliberativnog delatnika neophodan treći aspekt racionalnog objašnjenja koji naziva interpretativnim objašnjenjem. Ovaj aspekt podrazumeva da delatnici postupaju ne samo kao automati koji revidiraju skupove želja i verovanja tako da njihova

koherentnost ostane očuvana, već i u svetlu opravdanih razloga. Utoliko je čudnije da Petit u kontekstu ovog aspekta racionalnosti uopšte ne govori o normativnosti. Korsgardova (K. Korsgaard) upravo u tom kontekstu tvrdi da je refleksivno potvrđivanje ili odbacivanje želja i verovanja zapravo izvor normativnosti. Ona smatra da normativna reč „razlog“ označava neku vrstu uspeha refleksije (Korsgaard 1996: 93). Izvor normativnosti, po Korsgardovoj, leži u tome da mi sami sebi moramo reći da je određena želja razlog za delanje ili određena percepcija razlog za verovanje. Normativnost shvaćena u ovom smislu postavlja još stroži kriterijum racionalnosti jer skup želja i verovanja treba ne samo da bude koherentan, već i podložan refleksivnom preispitivanju. Čini se da Petitovo stanovište implicitno pretpostavlja ovakvo jedno gledište. Međutim, njegovo određenje interpretativnog objašnjenja ide u pravcu konverzacijskog ili komunikativnog stanovišta u čijem svetlu se razlozi ispostavljaju kao društveno opravdani. Nema, ipak, razloga da se ne pretpostavi kako su refleksija i komunikacija dve strane jedne iste medalje koja se može nazvati refleksivno-interpretativnom racionalnošću.

Primljeno: 15. jul 2010.

Prihvaćeno: 25. jul 2010.

Literatura

- Davidson, Donald (2004), *Problems of Rationality*, Oxford: Clarendon Press.
- Davidson, Donald (1980), *Essays on Actions and Events*, Oxford: Clarendon Press.
- Dennett, Daniel C. (1978), „Intentional Systems“, u: Dennett, D. C., *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*, Cambridge, MA: MIT Press, pp. 3–22.
- Elster, Jon (1996), *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (1985), „The Nature and Scope of Rational-Choice Explanations“, u: LePore E. and B. P. McLaughlin (eds.) *Actions and Events: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Oxford: Blackwell, pp. 60–72.

- Enç, Berent (2003), *How We Act: Causes, Reasons, and Intentions*, Oxford: Oxford University Press
- Ferejohn, John (2002), „Rational Choice Theory and Social Explanation“, *Economics and Philosophy* 18: 211–234.
- Hausman, Daniel M. (1995), „Rational Choice and Social Theory: A Comment“, *The Journal of Philosophy* 92: 96–102.
- Jackson, Frank and Philip Pettit (1990), „Program Explanation: A General Perspective“, *Analysis* 50: 107–117.
- Kim, Jaegwon (1998), *Mind in a Physical World: An Essay on Mind-Body Problem and Mental Causation*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Korsgaard, Christine M. (1996), *The Sources of Normativity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mele, Alfred R. (2000), „Goal-directed Action: Teleological Explanations, Causal Theories, and Deviance“, *Philosophical Perspectives* 14: 279–300.
- Mladenović, Ivan (2009), „Racionalnost, mentalna kauzalnost i društvene nauke“, *Filozofija i društvo* 20 (1): 193–221.
- Pettit, Philip (2002), *Rules, Reasons and Norms*, Oxford: Oxford University Press.
- Pettit, Philip (2000), „Rational Choice, Functional Selection and Empty Black Boxes“, *Journal of Economic Methodology* 7: 33–57.
- Pettit, Philip (1996), *The Common Mind: An Essay on Psychology, Society, and Politics*, Oxford: Oxford University Press.
- Satz, Debra and John Ferejohn (1994), „Rational Choice and Social Theory“, *The Journal of Philosophy* 91: 71–87.
- Sehon, Scott R. (1997), „Deviant Causal Chains and the Irreducibility of Teleological Explanation“, *Pacific Philosophical Quarterly* 78: 195–213.
- Williams, Bernard (1981), „Internal and External Reasons“, u: Williams B., *Moral Luck*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 101–113.

IS THERE A PLACE FOR PSYCHOLOGY IN THE FRAMEWORK
OF RATIONAL CHOICE THEORY?

Summary

This paper aims to discuss psychological aspect of rational choice theory. The standard version of rational choice rests on a kind of psychology, since it operates with mental states. In standard davidsonian version it is claimed that we explain rational actions by stating proper desires and beliefs that caused the action. We will explore two challenges to the standard version that might be called cultural and naturalistic versions of rational choice. Satz and Ferejohn (1994) challenged standard version by stating that we can provide rational-choice explanations without relying too much on psychological assumptions. They argued in favor of moderate externalism, which should replace thin desire-belief model with thick structuralist conception. According to their model moderate externalism is compatible with realism about psychological states, while at the same time those states need not figure in the best rational choice explanations of actions. The focus of rational choice explanations therefore shifts to non-individual and non-psychological entities, such as firms in explaining economic behavior, parties in explaining functioning of democracy, etc. Although there is a place for psychological states within a moderate externalism, those states are not causally relevant. On Pettit's account desires and beliefs figure in rational choice explanations merely as "standby causes". They explain resilience of certain behavior, not its actual cause. Quite contrary to standard rational choice theory, the programming model (Pettit, 2002) defines the neurophysiological level as more basic in explaining behavior. This means that higher-level psychological states are causally relevant for certain behavior only if certain lower-level neurophysiological producer obtains. In this paper standard rational choice theory will be defended against culturalist and naturalist criticism.

Key words: rationality, rational explanation, moderate externalism, programming explanation, rational choice theory